

В.С. Панченко
(м. Житомир)

МИРОВИЙ СУД НА ВОЛИНІ (1868–1873 рр.): ВІД ПРОЕКТІВ ДО ДІЙ

У статті проаналізовано запровадження мирових судів на Волині. На основі законодавчих актів і архівних матеріалів охарактеризовано кадровий склад мирових установ Волинської губернії першого скликання. З'ясовано, що модель мирової юстиції на Правобережжі відрізнялася від загальноросійської. Це обумовлювалось прагненням уряду утвердитись у регіоні та небажанням польської шляхти поступатися своїм впливом у місцевих справах.

Ключові слова: *судова реформа 1864 р., мировий суд, Волинська губернія, мировий з'їзд, Сенат, кадрова політика, судовий округ.*

Мирові суди були однією з інституцій, запроваджених у Російській імперії за судовими статутами. Де-юре вони розпочали свою діяльність з 20 листопада 1864 р., а де-факто цей процес розтягся на 30 років. Варто зазначити, що не існувало єдиного алгоритму дій щодо реалізації положень судової реформи. Імперський характер держави, ступінь лояльності місцевих еліт, сила або слабкість традицій і норм звичаєвого права у різних регіонах зумовлювали необхідність модифікації початкової конструкції мирової юстиції. Під час впровадження зазначених установ дедалі чіткіше почала проявлятися місцева специфіка.

Регіональна особливість мирової юстиції досліджена для всіх країв імперії. Характерні риси мирових судів внутрішніх губерній простежували І.І. Дунаєв¹, Н.І. Біюшкіна², М.Л. Шелоумова³, Т.В. Плотнікова⁴, Н.В. Черкашина⁵, Н.М. Трофімова⁶. Мирові установи середньоазійського регіону досліджували О.С. Масалімов⁷, А.Ф. Абдрахманов⁸, Г.О. Боева⁹, Н.М. Куракова¹⁰. Специфіку функціонування мирової юстиції національних окраїн імперії вивчали: У.І. Гібадатов¹¹, О.Г. Галкін¹², Н.О. Какоурова¹³, В.М. Деревскова¹⁴, Д.П. Геворкян¹⁵, О.В. Кузьменко¹⁶, Д.А. Шигаль¹⁷. Однак мало уваги приділялося становленню мережі та діяльності мирових судів на Правобережжі, зокрема у Волинській губернії.

Першими звернули увагу на особливості запровадження мирового суду у Західному краї дореволюційні юристи-практики та публіцисти. Більшість із них підтримували урядове рішення про поетапність проведення судової реформи 1864 р., однак наводили різні аргументи для обґрунтування власної позиції. Приміром, правник-кримінолог, професор Харківського університету М.П. Чубинський зазначав, що суттєвою причиною відтермінування судової реформи стало небажання бюрократії випустити важелі влади зі своїх рук¹⁸. Юрист і громадський діяч М.М. Колмаков пояснював затримку реформи на Правобережній Україні винятковим становищем західних губерній у Російській імперії,

яке вбачав у збереженні польською шляхтою провідних позицій у суспільному та економічному житті¹⁹. Своєю чергою, публіцист і громадський діяч І.С. Аксаков мотивував поступовість змін необхідністю завершити вже розпочаті справи і неможливістю допустити паралельне існування старого і нового судів. Уведення мирової юстиції на території лише одного-двох округів дозволило б по-перше, решті губерній перейняти досвід «першопрохідців» та не допустити помилок, а по-друге, практика виявила б недоліки законодавства²⁰.

У радянській історіографії вивчення проблем судової реформи не належало до популярних напрямків. Висвітлення діяльності дореволюційних судових установ здійснювалось лише в контексті функціонування репресивного апарату самодержавства. Одним із перших досліджень регіонального виміру судової реформи 1864 р. стала робота П.Ф. Щербини, в якій проаналізовано судову систему Правобережжя в XVI — першій половині XX ст. У праці окреслено низку проблем, що виникли при введенні нових судів; наголошено на поетапності впровадження змін. Крім того, автор спробував визначити ефективність пореформених судових інституцій у Західному краї²¹.

Порушувала питання зміни початкової моделі мирової юстиції у ході реформи в регіонах Російської імперії і Н.І. Єфремова. Вона визначила періоди впровадження судових установ та висвітлила притаманні кожному із них особливості. Крім того, у цьому дослідженні проаналізовано труднощі, пов'язані з реформуванням судової системи, детально і скрупульозно охарактеризовано урядову політику у вказаній сфері²². Частково висвітлювали дану проблематику П.У. Воробейнікова й А.Б. Дубровіна²³, акцентуючи увагу на розбіжності у вимогах до кандидатів у мирові судді в українських та центрально-російських губерніях.

У сучасній українській історіографії історія судочинства Правобережної України другої половини XIX — початку XX ст. є малодослідженим питанням. Тією чи іншою мірою цю проблематику зачіпають у своїх статтях В.С. Шандра, В.О. Павелко, О.О. Самойленко, О.В. Максимов та Ю.Ф. Соцький. При цьому більшість дослідників основною причиною відтермінування судової реформи на Правобережжі та її поетапності називають російсько-польське протистояння у західних губерніях.

В.С. Шандра вважає, що поступове запровадження мирового суду окремо від установ загальної юстиції обумовлювалось саме специфічністю соціальної структури та нелояльністю регіональної шляхти до верховної влади²⁴. В.О. Павелко, дотримуючись загалом тієї ж позиції, наголошує, що розбіжності моделі мирової юстиції Ліво- та Правобережжя негативно вплинули на цілісність правового простору держави, заважали виробленню єдиної практики мирових судів у межах українських територій, негативно позначилися на стані захисту прав місцевих жителів²⁵. О.О. Самойленко²⁶ та Ю.Ф. Соцький²⁷, крім названих, визначають ще ряд додаткових чинників, що спонукали до відкладення реформи, зокрема, брак фінансування та нестачу кваліфікованих кадрів. Своєю чергою, О.В. Максимов стверджує, що внаслідок напруження у відносинах між владою та шляхтою судова реформа не отримала завершеного

вигляду. Якщо в центрально-російських губерніях основними надбаннями статутів 1864 р. стали всестановість судової системи, відокремлення судової влади від адміністративної, рівність усіх перед судом, незмінність суддів, гласність, усність та змагальність судового процесу, то на Правобережній Україні подібного результату досягти не вдалося. Разом із тим влада взяла під контроль суд, чим завдала відчутного удару шляхті²⁸.

Сучасна російська історіографія проблематики діяльності мирової юстиції другої половини XIX — початку XX ст. представлена серією праць С.В. Лонської²⁹. У них охарактеризовано процес становлення та функціонування мирових судових установ у Російській імперії, дано оцінку їх місця й ролі в імперському державному механізмі. В одному з розділів монографії С.В. Лонська розкрила специфіку функціонування мирових судів у національних окраїнах імперії. Дослідниця зауважила, що у цих регіонах управління мировою юстицією було більш централізоване та бюрократизоване, порівняно із внутрішніми губерніями. Це проявилось у призначенні суддів, розширенні повноважень міністра юстиції, їх державному фінансуванні. Всі перелічені особливості відігравали роль додаткових факторів, що «прив'язували» до імперії її віддалені території. Крім того, вона робить висновок, що скасування чи значне зниження майнового цензу в губерніях із переважанням неросійських етносів можна розглядати як спробу уряду усунути місцеву землевласницьку аристократію від судової влади, пришвидшивши тим самим процес інкорпорації набутих земель³⁰.

Не обходять увагою питання запровадження положень судових статутів 1864 р. у національних окраїнах Російської імперії і західні дослідники, зокрема Джейн Бьорбенк, Андреас Каппелер та Йорг Баберовскі. Характеризуючи діяльність мирових судів у Російській імперії, англійська дослідниця Джейн Бьорбенк відзначала: оскільки місцеві еліти могли служити імперії або чинити їй активний спротив, уряд відповідно намагався підтримати чи обмежити їх зусилля. Це, у свою чергу, було тим чинником, який впливав на всю імперську політику, у т. ч. на долю реформ 60–70-х рр. XIX ст. Саме цей фактор мав визначальне значення при прийнятті рішення про поетапність реалізації судових перетворень 1864 р.³¹

Андреас Каппелер, розкриваючи основні заходи уряду у Західному краї у 1863–1881 рр., відзначив, що введення нових судів поряд із збільшенням російського землеволодіння, заборонаю полякам перебувати на державній службі було інструментом русифікації регіону та його цілковитої інтеграції в імперський організм³². Подібною позиції дотримується і Йорг Баберовскі. Він зауважує, що запровадження на Правобережній Україні нових судів із російською мовою судочинства та загальноімперськими законами значною мірою нівелювало вплив польської шляхти на суспільне життя регіону. Для місцевої еліти ці зміни принесли втрату контролю та фактичної влади і перетворили її на звичайну національну меншину³³.

Мета нашої студії — спираючись на фактичний матеріал судових архівних фондів, уточнити специфіку впровадження мирових судів на Волині. Поставлена мета обумовлює наступні завдання: звернувшись до листування місцевої адміністрації з міністром юстиції, простежити хід підготовчих робіт щодо запро-

вадження мирових судів у Волинській губернії, а також визначити мотивації влади при зміні моделі мирової юстиції на цих теренах. Крім того, до авторського завдання входить аналіз кадрового складу мирових установ Волині першого скликання.

Наприкінці 1864 р. уряд прийняв рішення про поетапне проведення судової реформи: спочатку новий судоустрій вводився у центральних губерніях та на Лівобережній Україні, а вже потім поширювався на решту територій. Після семирічного апробаційного періоду нова судова мережа була запроваджена і на Правобережжі, щоправда не у повному обсязі, а для початку тільки мирового юстиція. Тут влада вперше зіткнулася з необхідністю модифікації існуючих законодавчих норм, що регулювали діяльність мирових судів.

Передусім це обумовлювалось тим, що уряд не міг сподіватися на цілковиту підтримку своїх заходів у цьому регіоні через нелояльність польської шляхти. Після Січневого повстання влада пішла на зміну політичного курсу у західних губерніях: замість традиційного співробітництва з місцевою елітою, основним завданням стало усунення її будь-якими способами від панування у краї. Поряд із цим, мировий суд класичного взірця являв собою елемент самоврядності, що ніяк не узгоджувалось із новою політикою. З тих же причин на Правобережжі у найближчому майбутньому не планувалось введення земств, до повноважень яких за судовими статутами 1864 р. належало обрання мирових суддів та подальше фінансування цих установ. Тому одразу ж постало питання про скасування виборності, незалежності та незмінності зазначених суддів.

Не останню роль зіграли і суто юридичні мотиви. Практика судової реформи у центральних губерніях довела, що деякі норми, автоматично перенесені із західноєвропейського права, не давали очікуваного при застосуванні на російському ґрунті³⁴. Виявлені лакуни у законодавстві потребували уточнення. На загальноімперському рівні необхідні доповнення були уведені шляхом нової редакції судових статутів із поправками та додатковими статтями. На Правобережжі таке регулювання було здійснено одразу при запровадженні мирових суддів.

На пропозицію міністра юстиції напрацюванням проекту мирових судів у Західному краї мали займатися тимчасові губернські комітети та повітові комісії. У внутрішніх губерніях імперії перші з названих установ склались із членів присутствія у міських та земських справах, дворян-представників присутствія у справах селян та прокурора окружного суду під головуванням губернатора; другі — з одного мирового посередника, справника, поліцмейстера, чиновника міністерства державного майна та міського голови на чолі із предводителем дворянства³⁵. На Правобережжі до повітових комісій додатково входили всі мирові посередники повіту та повітовий суддя.

Губернські комітети приступили до розробки проекту мирової юстиції у 1868 р. Аби з'ясувати особливості діяльності повітових комісій, звернемося до проекту розподілу Волинської губернії на мирові дільниці, укладеного тимчасовим губернським комітетом 16 грудня 1868 р.³⁶ Особливої уваги заслуговує вступна частина цього документа, оскільки у ній перераховуються критерії

поділу повітів на мирові дільниці, а також висвітлено помилки, яких припускались повітові комісії.

Укладаючи пропозиції розподілу повітів на мирові дільниці, Житомирська, Новоград-Волинська, Острозька, Дубенська, Заславська й Овруцька повітові комісії за критерій обрали площу та число жителів; Луцька, Кременецька і Володимир-Волинська звернули увагу ще й на зручність шляхів сполучення, а Старокостянтинівська і Рівненська — на рівномірність поліційних станів у створюваних дільницях³⁷. Крім цього, Кременецька, Дубенська, Острозька, Овруцька та Володимир-Волинська комісії зауважували і кількість справ, що виникали тоді у повітових судах і згодом належали б до компетенції мирових судів. Що ж стосується визначення місця перебування камери мирового судді, то всі комісії брали до уваги виключно волосні центри, які мали краще сполучення³⁸.

Як і в будь-якій новій справі, у діяльності повітових комісій виникали певні прорахунки. Приміром, Житомирська комісія, розділивши місто на 4 дільниці, не врахувала розпорядження міністра юстиції, за яким один мировий суддя мав обслуговувати 25–35 тис. жителів. Водночас, Ковельська — зважала при укладанні проекту тільки на селянське населення, а Острозька — лише на чоловіче. Ці непорозуміння були незначними і швидко з'ясовувались, що дозволило Волинському губернському комітету визнати роботу комісій задовільною³⁹.

Всі губернські комітети Західного краю до 10 червня 1869 р. подали свої пропозиції міністру юстиції (див. табл. 1). За цими проектами, один мировий суддя у Південно-західному краї мав обслуговувати у середньому 28 425 осіб, які мешкали на 1014 кв. км, тоді як його колега із північно-західних губерній задовольняв потреби у судовому захисті 31 211 мешканців, що проживали на 1577 кв. км⁴⁰. Як бачимо, Правобережжя було краще укомплектовано мировими суддями — у середньому 54 дільниці на губернію, в той час як у Білорусії і Прибалтиці цей показник становив 32. Подібний поділ обумовлювався декількома чинниками. По-перше, у другій половині XIX ст. зростають темпи економічного розвитку регіону, що спричиняє ріст кількості позовів до суду про захист прав власності та інших цивільно-правових суперечок. По-друге, у правобережних губерніях порівняно із Північно-Західним краєм більше проживало поляків; саме Волинь і Поділля щоразу ставали тим осередком з якого розпочинався польський повстанський рух. Через це уряд змушений був уважніше ставитись до ситуації у краї та посилювати його судову мережу.

Після розгляду проектів, міністр юстиції звернув увагу на нерівномірність поділу території губерній на дільниці, оскільки на Київщині, де у 1,5 раза більше населення планувалось 52 мирових судді, а на Волині — 64. Він рекомендував зменшити їх кількість до «розумних меж». Однак комітет відстоював кожну посаду і не погоджувався на скорочення штатів мирових суддів⁴¹. Після тривалих узгоджень з міністерством юстиції був схвалений розпис Волинської губернії на 50 судово-мирових дільниць. Унаслідок цього один мировий суддя обслуговував у середньому 26 970 мешканців⁴².

Поділ губерній Західного краю на мирові дільниці

Назва губернії	Кількість судово-мирових дільниць	Всього у губернії		У середньому один мировий суддя мав обслуговувати	
		Жителів, число осіб	Території, у кв. км	Жителів, число осіб	Території, у кв. км
Південно-Західний край					
Київська	52	2 073 892	50 992	25 933	981
Подільська	45	1 722 227	42 514	38 272	945
Волинська	64	1 348 509	71 413	21 070	1116
Середній показник	54	1 714 876	54 973	28 425	1014
Північно-Західний край					
Мінська	36	1 178 708	89 490	32 742	2486
Ковенська	30	1 181 458	42 347	39 382	1412
Віленська	27	1 065 542	41 903	39 465	1552
Вітебська	35	666 425	44 060	19 041	1259
Могилевська	35	846 141	48 033	24 175	1372
Гродненська	28	908 977	38 736	32 463	1383
Середній показник	32	974 542	50 762	31 211	1577

Цей поділ був узаконений 23 червня 1871 р. «Тимчасовими правилами про запровадження мирових судових установ у губерніях: Віленській, Ковенській, Гродненській, Київській, Волинській, Подільській, Мінській, Вітебській і Могилевській, що діють до впровадження земств»⁴³. У цьому нормативному акті обумовлювалась специфіка функціонування мирових судів у Західному краї, яка полягала у призначенні суддів міністром юстиції (на противагу їх виборності у внутрішніх губерніях), а також наданні йому права схвалювати розклад засідань мирових з'їздів, зменшенні майнового цензу до 100 дес. (у земських губерніях він становив по 200–300 дес. залежно від якості землі), ігноруванні вимоги про місцеве походження дільничних суддів⁴⁴.

Особливості стосувались виключно кадрового забезпечення, ніяким чином не зачіпаючи структуру та компетенцію мирових установ, що також можна розглядати як специфічну рису правобережних губерній, оскільки в інших регіонах змін зазнавали всі аспекти правової моделі мирового суду⁴⁵. Обумовлено це тим, що західні губернії, за слушним уточненням М.Д. Долбілова, розглядались самодержавством «...«исконно русским и православным» краем. Иными слова-

ми, в них опознали не только законное достояние династии, но и неотъемлемую часть «русской земли», одно из коренных мест проживания единого русского народа»⁴⁶. З огляду на це, для перегляду повноважень мирових суддів чи їх структури не було підстав. Разом із тим зміни у кадровій політиці влада вважала тимчасовими, викликаними нагальною необхідністю усунення польського впливу на суспільно-політичне життя місцевої громади. Таке ставлення уряду до цього питання було відображено як у заголовку самого документа, так і у його вступній частині⁴⁷.

Терміни відкриття камер мирових суддів у кожній губернії погоджувалися між міністрами юстиції, внутрішніх справ та фінансів. Відповідні циркуляри були розіслані протягом 1872 року. Згідно з цими документами, мирові суди мали розпочати діяльність: у Віленській губернії — з 1 березня 1872 р.⁴⁸, у Київській — з 20 березня 1872 р.⁴⁹, у Вітебській⁵⁰, Могилевській, Ковенській, Подільській — з 2 квітня 1872 р.⁵¹, у Мінській, Волинській, Гродненській — з 20 квітня 1872 р.⁵² Як бачимо, мирові установи на Волині засновувалися найпізніше. Це обумовлювалось тим, що уряд, зважаючи на збереження впливу польської шляхти (поляки становили 9% всього населення губернії, але водночас володіли 60% всіх земельних угідь) відтягував час відкриття якомога далі⁵³.

За розпорядженням міністра юстиції, протягом січня 1872 р. спеціальна комісія на чолі із губернським прокурором І.В. Крупським проводила ревізію діловодства повітових судів. До основних завдань, покладених на неї, належали: оцінка ефективності роботи суддів, опис майна цих установ та здійснення всіх заходів, потрібних для їх закриття. Крім того, прокурор повинен був ознайомитись із незавершеними справами судів та розподілити за підсудністю між новостворюваними судовими установами⁵⁴.

Після перевірки всіх дванадцяти повітових судів виявилось, що діяльність десяти із них задовільна; в Житомирському — документи невпорядковані, а деякі позови вирішуються повільно. Найгіршим був визнаний Володимир-Волинський суд. Саме про нього у своєму звіті прокурор відзначив наступне: «Этот суд представляет собой самое безобразное явление всякого благоустроенного учреждения, где требования закона оставались одною мертвою буквою и никогда не применялись к делу»⁵⁵. За рішенням комісії у мирові суди потрібно було передати невіршених справ повітових судів: Житомирського — 145, Овруцького — 11, Заславського — 28, Острозького — 45, Володимир-Волинського — 146, Ковельського — 38, Кременецького — 28, Дубенського — 43, Луцького — 44, Рівненського — 91, загалом — 619. У середньому кожному мировому судді передали по 11–12 справ⁵⁶.

Через брак фінансування та неприбуття на місця чиновників, призначених міністром юстиції, перші мирові суди на Волині розпочали свою діяльність лише з травня 1872 р. 10 травня на перше розпорядче засідання зібрався Житомирський мировий з'їзд; у липні та серпні почали функціонувати Новоград-Волинський, Заславо-Острозький, Рівненський, Луцький, Володимир-Волинський, Овруцький, Ковельський, Дубенський, Старокостянтинівський, Кременецький з'їзди мирових суддів⁵⁷. При цьому, паралельно із ними ще деякий час

діяли і повітові суди, які займалися впорядкуванням свого діловодства та передачею справ за призначенням. Остаточо вони були закриті протягом літа–осені 1872 р. Так, Заславський повітовий суд припинив діяльність 31 липня, Житомирський і Рівненський — 11 серпня, Луцький — 13 серпня, Володимир-Волинський — 20 серпня, Староконстантинівський — 23 серпня, Новоград-Волинський — 31 серпня, Овруцький — 9 вересня, Острозький — 26 вересня, Дубенський — 3 жовтня, Кременецький — 9 жовтня⁵⁸. За розпорядженням волинського губернатора, їх майно передавалось у власність місцевих дворянських опік⁵⁹.

При організації діяльності мирових судів найперше постали питання найму приміщень та комплектації їх камер. На ці витратні статті Волинською казенною палатою було виділено: з'їздам — по 483 руб., мировим суддям — по 178 руб. 55 коп. Крім того, 1259 руб. 50 коп. асигновано на закупівлю портретів імператора, печаток і нагрудних знаків для суддів⁶⁰. Спочатку на оренду приміщень для з'їздів виділялося по 500 руб. кожному⁶¹. Але згодом рішенням Державної ради було дозволено перерозподіляти ці кошти між з'їздами, оскільки в одних повітах оренда коштувала менше, в інших навпаки — більше, чим встановлені 500 руб.⁶² Турбувалась влада й облаштуванням арештних будинків для засуджених вироками мирових суддів: для цього виділялось 4000 руб. на кожному з дев'яти західних губерній⁶³.

На початку функціонування мирових судів виникали проблеми і з виплатою жалування суддям. Приміром, голова Луцького з'їзду Ф.В. Шимко у червні 1872 р. звернувся у казенну палату з приводу невиплати суддям округу жалування за два з половиною місяці⁶⁴. 15 серпня аналогічне звернення надійшло і від голови Дубенського з'їзду І.О. Тарасевича⁶⁵.

Звернемо увагу на кадровий склад мирових судів Волинської губернії першого скликання. Кому ж уряд доручив здійснювати правосуддя у складних політичних умовах краю? Розглянемо також якості, на які зважала влада, призначаючи нових посадовців у місцеві судові установи.

Міністр юстиції у квітні 1872 року схвалив на посади дільничних мирових суддів 46 чиновників, залишивши 4 вакансії в Овруцькому та Луцькому округах⁶⁶. Це було обумовлено браком політично благонадійних місцевих кандидатів на ці посади. Спочатку судочинство там здійснювали мирові судді сусідніх дільниць на правах сумісників. При цьому, додаткове навантаження ніяк не оплачувалось. Так, у листопаді 1872 р. суддя Луцького округу О.В. Губський, який протягом п'яти місяців завідував двома дільницями, звернувся до волинської казенної палати з проханням компенсувати йому хоча б витрати на службові роз'їзди та на закупівлю канцелярського приладдя. Але це клопотання не було задоволене⁶⁷. Наприкінці року на вакантні місця були командировані для виконання суддівських обов'язків кандидати із внутрішніх російських губерній. Крім дільничних, у першому скликанні було 18 почесних суддів.

Спробуємо простежити, з яких установ рекрутувались охочі до заміщення посад мирових суддів. Переважна більшість чиновників до свого призначення суддею перебували на цивільній службі — 39 осіб (78%) дільничних та 13 осіб

(71%) почесних суддів. 22 особи (38%) мирових суддів раніше служили мировими посередниками, 15 осіб (26%) — повітовими суддями, 9 осіб (16%) — кандидатами на посади по судовому відомству, 6 осіб (10%) — членами присутствія у селянських справах, а 3 особи (5%) — губернського правління. Крім того, дільничний суддя І.І. Плачковський у 1866–1869 рр. був волинським віце-губернатором, почесний суддя І.В. Попандопуло обіймав посаду повітового прокурора Бессарабської області, а про попередню службу почесного судді М.Ф. Раєвського відомостей не виявлено⁶⁸.

Колишніх військових серед дільничних суддів було 22% (11 чол.), серед почесних — 29% (6 чол.)⁶⁹. Ця частка невелика у порівнянні із Північно-Західним краєм, де аналогічний показник становив: у Ковенській — 30% (9 чол.) і 38% (3 чол.)⁷⁰, у Гродненській — 36% (10 чол.) і 31% (8 чол.)⁷¹, у Мінській — 45% (16 чол.) і 33% (2 чол.)⁷² губерніях*. У наступних скликаннях відсоток військових у судах Волинської губернії дедалі зменшувався і перебував на рівні 12% дільничних та 27% почесних суддів⁷³, що відповідало загальноросійській тенденції, яка полягала у переоцінці громадськістю значення цивільної служби і дедалі меншій затребуваності військової кар'єри серед тогочасної молоді⁷⁴.

Якщо ж розглядати освітній рівень мирових суддів Волині першого скликання, то отримуємо таку картину: 81% (41 особа) дільничних та 79% (14 осіб) почесних суддів мали юридичну освіту. Професійність та кваліфікованість залишаються притаманними місцевим суддям й у подальшому, зокрема у 1873–1919 роках 70% дільничних, 49% почесних та 100% додаткових суддів володіли профільною освітою⁷⁵. Це було обумовлено у першу чергу близькістю трьох великих освітніх центрів — університетів Св. Володимира, Харківського та Новоросійського⁷⁶. За сім років, що передували запровадженню мирової юстиції на Правобережжі, вони разом підготували 4162 юристи⁷⁷. Значна частка цих фахівців поповнила у 1872 р. ряди мирових суддів Волині. Другий фактор мав політичний характер. Оскільки традиційна тактика співпраці з місцевою елітою у Західному краї зазнала краху, то уряд вимушений був використовувати одноконфесійну і близькоетнічну селянську масу як надійну основу для проведення свого політичного курсу⁷⁸. Аби заручитися підтримкою селян, влада пішла на створення професійного мирового суду, який мав стати державним гарантом прав колишніх кріпаків у суперечках із поміщиками польського походження. Для реалізації цієї мети міністром юстиції свідомо добиралися кандидати з юридичною освітою. Свідченням цього може слугувати «Список

---

* Високі показники Північно-Західного краю пояснюються тим, що за умов надзвичайного стану, який тривав там до квітня 1872 р., влада при заміщенні вакансій на державній службі віддавала перевагу відставним військовослужбовцям. Вибір подібної тактики обумовлювався політичною благонадійністю цих осіб, доведеною на практиці під час придушення Січневого повстання (18% з місцевих мирових суддів брали участь у придушенні заворушень у 1864 р.). Детальніше про урядову політику у цьому регіоні у 1863–1880 рр. див.: *Комзолова А.А. Політика самодержавія в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ / А.А. Комзолова. — М.: Наука, 2005. — 383 с.*

лиц, которые вполне достойны для замещения должностей мировых судей по Волынской губернии». Згідно п. 4 «Тимчасових правил...», він укладався комісією у складі губернських предводителя дворянства та прокурора, міського голови, головуючого об'єднаної палати кримінального і цивільного суду і завірявся губернатором. Водночас законодавець зобов'язав міністра юстиції призначати суддів саме із числа осіб, представлених у списку⁷⁹. У цьому документі разом з іменем та чином рекомендованої особи обов'язково вказувався її освітній рівень, спеціалізація, досвід роботи у судових установах, особисті якості⁸⁰.

Поряд із освітнім цензом при призначенні мирових суддів велику роль відігравала наявність у потенційних кандидатів досвіду роботи у судових інституціях імперії⁸¹. Серед чиновників мирових установ Волинської губернії певний стаж служби у відомстві міністерства юстиції мали 32 особи (63%) дільничних та 10 осіб (57%) почесних суддів⁸². Набуті практичні навички та юридичні знання давали змогу мировим суддям Волині успішно справлятися із тим великим обсягом роботи, який виник у них у перший же рік функціонування мирових установ. Приміром, у судах лише одного Житомирського округу протягом 1873 р. було порушено 8947 справ (4162 кримінальних і 4785 цивільних), із них 6057 (68%) були завершені у тому ж році. На вироки мирових суддів надійшло 917 апеляційних заяв, тобто оскаржено 10% рішень. Разом із тим мировий з'їзд повністю скасував тільки 192 (6%) ухвали мирового суду⁸³.

Крім освіти й досвіду враховувались також особисті якості кандидатів. Підраховано, що у 44% випадків зауважувались моральні риси особи (тактовність, солідність, енергійність, здібність, авторитетність, справедливість, чесність), у 20% — ділові якості, у 17% — політична благонадійність, у 12% вказувалось на вік і стан здоров'я, а у 10% — на місцеве походження⁸⁴. Як зазначають В.О. Лозовий та В.О. Рум'янець, найважливішим завданням судової реформи було «створення судді-людини», на зміну «судді — бездушній машині»⁸⁵. Вагомого значення надавалось моральності суддів, що повною мірою відобразилось як у законодавстві⁸⁶, так і в аналізованому документі. Поряд із цим, частота вказівок на благонадійність обумовлюється «местними умовами Западного края», а зазначення віку та походження — необхідністю дотримання встановлених законом цензів.

За спостереженням М.В. Красовського, як укладачі статутів, так і тогочасна громадськість в особі мирового судді бачили передусім місцевого поміщика-землевласника, власні капітали якого стали б надійною гарантією його чесності та об'єктивності⁸⁷. Перевіримо, наскільки відповідали цим очікуванням місцеві судді першого скликання. Серед них власниками маєтків у Волинській губернії були 28 осіб (56%) дільничних та 9 осіб (50%) почесних суддів⁸⁸. Таке становище цілком відповідало прагненню влади русифікувати Західний край через якнайширше залучення на державну службу чиновників із внутрішніх губерній, які б набували тут землю і робили кар'єру в місцевих установах⁸⁹. Зберігається подібна тенденція і у наступні роки. У середньому в 1875–1919 рр. землевласниками були 48% дільничних та 64% почесних суддів⁹⁰.

Сучасники судової реформи відзначали, що у середовищі перших мирових суддів панував професіоналізм, ентузіазм, прагнення служити народу⁹¹. З цього приводу Г.О. Джаншиєв писав: «Веря в высокое призвание свое, мировые судьи первого избрания с необычною энергиею и любовью к делу принялись за исполнение своих обязанностей»⁹². Це було властиво і для мирових суддів Волині.

Прикладом відданого служіння справі був дільничний мировий суддя, титулярний радник І.Ф. Токаржевський-Карашевич. Він походив із сім'ї священика, 1851 р. закінчив Волинську духовну семінарію, а потім, не полишаючи служби у Подільському губернському правлінні, отримав вищу юридичну освіту (1859 р.). На час проведення судової реформи 1864 р. Іван Федорович був кандидатом на посади по відомству міністерства юстиції і з квітня 1872 р. призначений мировим суддею 7-ї дільниці Житомирського округу. У подальшому він продовжував службу у мирових установах, будучи дільничним суддею восьми скликань (1872–1894 рр.). За старанність та сумлінність у виконанні своїх обов'язків був нагороджений орденом св. Анни третього ступеня⁹³.

У пореформений час, коли у повітрі, за словами М.В. Муравйова, панував «животворящий дух горячего увлечения высокими идеалами, который окрыляет силы и заставляет не замечать препятствий»⁹⁴, багато високопосадовців залишали свої місця і йшли у мирові судді. При цьому матеріальні міркування не відігравали суттєвої ролі, оскільки навіть губернатори і віце-губернатори прагнули стати суддями⁹⁵. Підтвердженням подібної ситуації у Волинській губернії слугує голова Старокостянтинівського мирового з'їзду, статський радник І.І. Плачковський. Він мав вищу юридичну освіту і до призначення суддею перебував на посаді волинського віце-губернатора. Рекомендуючи його міністрові юстиції, губернатор І.В. фон Галлер дав таку характеристику: «Стот человек очень способный, энергичный и вполне легальный»⁹⁶. Іван Іванович був членом десяти скликань суддів Старокостянтинівського округу і загалом прослужив у мирових установах краю 27 років (1872–1899 рр.)⁹⁷.

Свідченням почесності звання мирового судді у суспільстві може слугувати й інший типовий випадок. 1872 р. дільничним суддею Житомирського округу був призначений статський радник, барон Ф.О. Штакельберг, який походив із давнього дворянського роду Естляндської губернії. Перебуваючи на військовій службі, брав участь у придушенні Січневого польського повстання. У 1868–1872 рр. був мировим посередником Волинської губернії. Флор Олександрович прослужив дільничним суддею вісім років, сумлінно й самовіддано виконуючи свої обов'язки. Навіть коли Ф.О. Штакельберг був переміщений на посаду київського віце-губернатора (1898 р.), а згодом волинського губернатора (1905 р.) не облишив службу у мирових установах краю. Барон став почесним суддею Житомирського округу і з гордістю ніс це звання протягом 26 років. За старанність та службові заслуги був нагороджений орденами: св. Володимира III і IV ст., св. Анни I–III ст., св. Станіслава I–III ст. та св. Георгія IV ст.⁹⁸

Всупереч усталеній свого часу в літературі негативній оцінці діяльності почесних мирових суддів⁹⁹, названі посадовці на Волині цілком виправдовували

своє призначення, беручи участь у засіданнях мирових з'їздів, окружних судів та заміщаючи дільничних суддів на час їх відсутності. Серед почесних суддів першого скликання своїм професіоналізмом вирізнялись І.М. де Шодуар, В.М. Глінка, та П.А. Косач*.

Барон І.М. де Шодуар був почесним мировим суддею Житомирського округу. Він походив із спадкових дворян і володів значними маєтностями у Житомирському (4488 дес.) та в Овруцькому (3611 дес.) повітах¹⁰⁰, служив чиновником з особливих доручень у волинському губернському правлінні¹⁰¹. Крім цього, був відомим житомирським меценатом, головою дійсного Російського товариства захисту тварин, писав картини¹⁰². Не дивлячись на постійну зайнятість, Іван Максиміліанович акуратно відвідував засідання з'їзду та брав активну участь у розгляді справ¹⁰³. Нагороджений орденами св. Станіслава II ст. та св. Анни III ст. У подальшому І.М. де Шодуар був почесним суддею 12 скликань (1872–1909 рр.). Лише у 1910 р. через вік і стан здоров'я змушений був залишити службу у мирових установах. За заповітом, він передавав свої капітали Російській імператорській академії наук, лікарні Червоного хреста та благодійному товариству м. Житомира, Російському товариству захисту тварин¹⁰⁴, до останку залишившись вірним ідеалам служіння громадянам та суспільству.

Авторитетним почесним суддею був також дворянин Смоленської губернії, таємний радник В.М. Глінка. Він належав до тих російських чиновників, яких влада рекрутувала із внутрішніх губерній і направляла для заміщення вакансій у місцевих установах Західного краю. У якості нагороди за сумлінну службу членом губернського селянського присутствія Василь Михайлович отримав у власність казенну ферму «Вільський тартак» (825 дес.)¹⁰⁵. 1879 року призначений подільським віце-губернатором, у 1882 р. переведений на аналогічну посаду у Волинську губернію, а з 1885 р. став подільським губернатором¹⁰⁶. Хоча В.М. Глінка не мав юридичної освіти (виховувався у кадетському корпусі), але компенсував це за рахунок самоосвіти та власних здібностей. Прослуживши 46 років (1872–1918 рр.) почесним суддею Житомирського округу¹⁰⁷, він заслужив повагу та добру пам'ять від місцевої громади.

Почесним суддею Новоград-Волинського округу першого скликання був і титулярний радник П.А. Косач. Він був родом із Чернігівської губернії, у 1864 р. закінчив юридичний факультет університету Св. Володимира із дипломом кандидата права¹⁰⁸. П.А. Косач володів родовим маєтком на Чернігівщині, придбанними на викуп землями у с. Колодяжне (471 дес.) та поблизу с. Будище Новоград-Волинського повіту¹⁰⁹. На час призначення суддею очолював місцевий з'їзд мирових посередників, у 1878 р. переведений на рівноцінну посаду у Луцько-Дубенський з'їзд, а з 1891 р. — у Ковельсько-Володимир-Волинський. Надалі кар'єра Петра Антоновича стрімко зростала й у 1902 р. він став чиновником з особливих доручень по селянських справах при київському, подільському і волинському генерал-губернаторові¹¹⁰. Не дивлячись на це, П.А. Косач

---

* Батько Лесі Українки.

не полишав служби у мировому суді, будучи суддею 13-ти скликань (1872–1909 рр.). Ось як згадує суддівську діяльність батька Ольга Косач-Кривинюк: «Батько був у «крестьянских делах» дуже хорошим знавцем, а що симпатії його були завжди на боці селян, то його рішення селянських справ бували здебільшого на користь селян, а не противної сторони, і селяни часто радилися з батьком про ті свої справи вже не як з офіційною особою, а як з людиною значною і прихильною до них. За ту прихильність до селян не любили батька не лише начальство, а й сусіди-поміщики. Вони сердилися на батька за «псування» селян, але пам'ятаю багато випадків, як вони запрошували батька за арбітра на третейські суди між собою, бо всі знали батька як бездоганно чесну й справедливу людину»¹¹¹.

До судових діячів, відданих служінню справі правосуддя можна віднести: дільничних — М.І. Савицького та С.С. Гуляницького (прослужили у мировому суді по 45 років), О.Д. Давидовського (34 роки), П. Скуратова та О.О. Висоцького (по 27 років), І.В. Юрашева (21 рік), О.І. Раєвського та К.О. Теодоровича (по 14 років) та почесних суддів — Г.М. Беляєва (42 роки), В.В. Селецького (34 роки), С.М. Мезенцева (30 років), М.О. Деденцова та С.А. Уварова (по 27 років)¹¹².

Були серед мирових суддів першого скликання і чиновники, що поклали початок суддівським династіям. У мирових установах краю служили Сергій Михайлович Мезенцев та сини Борис і Євгеній Мезенцеви; Сергій Антонович Уваров і сини Сергій і Володимир; Степан Анектович Гуляницький та син Степан; Григорій Миколайович Беляєв та син Анатолій; Осип Дмитрович Давидовський та син Володимир¹¹³. Як бачимо, виявлені «династії» обмежувались двома поколіннями, що обумовлювалось порівняно нетривалим функціонуванням мирового суду у губернії (47 років). Негативно вплинули на цю ситуацію і буремні події початку XX ст., що зруйнували розмірене життя російського суспільства та спричинили мобілізацію молоді до лав армії. Разом із тим для внутрішніх російських губерній існування суддівських династій взагалі було нехарактерним: отримавши вищу освіту, діти суддів рідко продовжували справу своїх батьків¹¹⁴.

У результаті здійсненого дослідження, пропонуються наступні висновки. Хоча Правобережжя і розглядалось самодержавством як споконвічна російська територія, проте нелояльність регіональної шляхти до верховної влади та виникле на цій основі російсько-польське протистояння не давало змоги реформувати судові установи краю одночасно із внутрішніми губерніями Російської імперії. Саме тому у Волинській губернії інституція мирової юстиції засновувалася на другому етапі проведення судової реформи (1872 р.). Перегляд способу заміщення посад мировими суддями зумовлений прагненням влади усунути місцеву еліту від владних повноважень та залучити до бюрократичного апарату політично благонадійних чиновників із внутрішніх російських губерній і Лівобережної України. До того ж, уряд планував використати мировий суд (установу, що «знаходиться в постійному непосредственном соприкосновении с простым народом») для поширення російського впливу на Волині та деполо-

нізації регіону. З одного боку, такі заходи влади обмежували права мешканців, перетворюючи мировий суд з виборного, народного на призначуваний, коронний. А з іншого, сторони, уряд сприяв якомога більшій професіоналізації кадрового складу мирових судів (у 58% випадків суддівські посади заміщались дипломованими юристами, які володіли 5–10-річним досвідом юридичної практики; у 42% — призначались особи із вищою неюридичною освітою, які працювали протягом 3–5 років в аналогічних установах інших губерній¹¹⁵). Крім того, заборона представникам польської шляхти займати посади у владних органах відкрила для українців шлях до кар'єрного зростання, адже мировими судьями на Волині у 60% випадків були вихідці з лівобережних губерній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

---

¹ Дунаев И.И. Институт мировых судей Нижегородской губернии во второй половине XIX — начале XX века: по материалам Нижегородской губернии / И.И. Дунаев: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Нижний Новгород, 2004: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/institut-mirovykh-sudei-nizhegorodskoi-gubernii-vo-vtoroi-polovine-xix-nachale-xx-veka-po-ma>.

² Биюшкина Н.И. Проведение судебной реформы 1864 г. в Российском Государстве: на примере Нижегородской губернии / Н.И. Биюшкина: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Нижний Новгород, 1998: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/provedenie-sudebnoi-reformy-1864-g-v-rossiiskom-gosudarstve-na-primere-nizhegorodskoi-gubern>.

³ Шелоумова М.Л. Судебная реформа 1864 г. в России: по материалам Ярославской губернии / М.Л. Шелоумова: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Москва, 2004: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sudebnaya-reforma-1864-g-v-rossii-po-materialam-yaroslavskoi-gubernii>.

⁴ Плотникова Т.В. Судебная реформа 1864 года в России: проблемы реализации: На материалах Тамбовской губернии / Т.В. Плотникова: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Тамбов, 2005: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sudebnaya-reforma-1864-goda-v-rossii-problemy-realizatsii-na-materialakh-tambovskoi-gubernii>.

⁵ Черкашина Н.В. Судебная реформа 1864 г. в России: по материалам Владимирской губернии / Н.В. Черкашина: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Нижний Новгород, 2006: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sudebnaya-reforma-1864-g-v-rossii-po-materialam-vladimirskoi-gubernii>.

⁶ Трофимова Н.Н. Мировая юстиция Центрально-промышленного района России в 1864–1889 гг.: генезис, региональные особенности судоустройства и деятельности / Н.Н. Трофимова: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Владимир, 2004: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/mirovaya-yustitsiya-tsentralno-promyshlennogo-raiona-rossii-v-1864-1889-gg-genezis-regionaln>.

⁷ Масалимов А.С. Реформы суда и полиции России 60–90-х годов XIX века: на материалах Уфимской губернии / А.С. Масалимов: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Уфа, 2000: [Электронный ресурс]. — Режим доступа:

<http://www.dissercat.com/content/reformy-suda-i-politsii-rossii-60-90-kh-godov-xix-veka-na-materialakh-ufimskoi-gubernii>.

⁸ *Абдрахманов А.Ф.* Администрация, суд и прокуратура Уфимской губернии в 1865–1917 гг. / А.Ф. Абдрахманов: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Уфа, 2006: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/administratsiya-sud-i-prokuratura-ufimskoi-gubernii-v-1865-1917-gg>.

⁹ *Боева Г.А.* Особенности организации и деятельности мировой юстиции в Российской империи по уставам 1864 г.: на примере Симбирской губернии / Г.А. Боева: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Самара, 2008: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/osobennosti-organizatsii-i-deyatelnosti-mirovoi-yustitsii-v-rossiiskoi-imperii-po-ustavam-18>.

¹⁰ *Куракова Н.Н.* Организационно-правовые аспекты становления и развития мировой юстиции на территории Казанской губернии / Н.Н. Куракова: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Мытищи, 2010: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/organizatsionno-pravovye-aspekty-stanovleniya-i-razvitiya-mirovoi-yustitsii-na-territorii-ka>.

¹¹ *Гибадатов У.И.* К проблеме организации мировой юстиции в дореволюционной России (на материалах Южного Урала) / У.И. Гибадатов // История государства и права. — 2008. — № 9. — С. 20–21; *Его же.* Подготовка и проведение судебной реформы 1864 года в Башкирии: Историко-правовое исследование / У.И. Гибадатов: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Санкт-Петербург, 2004: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/podgotovka-i-provedenie-sudebnoi-reformy-1864-goda-v-bashkirii-istoriko-pravovoe-issledovani>.

¹² *Галкин А.Г.* Нормативно-правовое регулирование судостроительства и судопроизводства в период проведения судебной реформы 1864 года на территории Кубанской области / А.Г. Галкин: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Краснодар, 2004: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/normativno-pravovoe-regulirovanie-sudostroistva-i-sudoproizvodstva-v-period-provedeniya-sud>.

¹³ *Какоурова Н.А.* Судебная реформа Александра II в Сибири / Н.А. Какоурова: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://uristy.ucoz.ru/publ/istorija_gosudarstva_i_prava_rf/kakourova_n_a_sudebnaja_reforma_aleksandra_ii_v_sibiri/18-1-0-868.

¹⁴ *Деревскова В.М.* Создание мировой юстиции в ходе проведения судебной реформы в восточной Сибири в 1896 г. / В.М. Деревскова // История государства и права. — 2007. — № 5. — С. 18–19.

¹⁵ *Геворкьян Д.П.* Правовые особенности судебной системы Дагестанской области во второй половине XIX века / Д.П. Геворкьян: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://uristy.ucoz.ru/publ/istorija_gosudarstva_i_prava_rf/gevorkjan_d_p_pravovye_osobennosti_sudebnoj_sistemy_dagestanskoj_oblasti_vo_vtoroj_polovine_xix_veka/18-1-0-854.

¹⁶ *Кузьменко О.В.* Особенности осуществления судебной реформы 1864 года на Юге России и ее историко-правовой опыт / О.В. Кузьменко: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Ростов-на-Дону, 2005: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/osobennosti-osushchestvleniya-sudebnoi-reformy-1864-goda-na-yuge-rossii-i-ee-istoriko-pravov>.

¹⁷ *Шигаль Д.А.* Мировая юстиція на Лівобережній Україні за судовою реформою 1864 року / Д.А. Шигаль: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. — Харків, 2005. — 19 с.

¹⁸ Чубинский М.П. Судебная реформа / М.П. Чубинский // История России в XIX веке. — Т. 3, ч. 2. — Москва, 1900. — С. 231–268.

¹⁹ Колмаков Н.М. Записка о судебной реформе в Западном крае вообще и в частности в Киевской губернии / Н.М. Колмаков. — Киев: типография М.П. Фрица, 1872. — С. 20–21.

²⁰ Аксаков И.С. О пользе постепенного введения судебной реформы, в виде опыта, на пространстве, ограниченном несколькими губерниями / И.С. Аксаков: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://dugward.ru/library/aksakovyi/iaksakov_o_polze_postепенного.html.

²¹ Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине / П.Ф. Щербина. — Львов, 1974. — 190 с.

²² Ефремова Н.Н. Министерство юстиции Российской империи 1802–1917 гг. / Н.Н. Ефремова. — М.: Наука, 1983. — 149 с.

²³ Воробейникова П.У., Дубровина А.Б. Преобразование административно-полицейского аппарата, суда и тюремной системы в России во второй половине XIX века / П.У. Воробейникова, А.Б. Дубровина. — Киев, 1973. — 66 с.

²⁴ Шандра В.С. Судова реформа 1864 року / В.С. Шандра // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 2012. — Т. 9: Прил.–С. — 2012. — С. 891–892.

²⁵ Павелко В.О. Судова система на українських землях у складі Російської імперії за судовою реформою 1864 року / В.О. Павелко: [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/App/2012_46/Pavelko.pdf.

²⁶ Самойленко О.О. Реалізація судової реформи 1864 р. в Україні: етапи і проблеми / О.О. Самойленко // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 4. — С. 23–26.

²⁷ Соцкий Ю.Ф. Предпосылки становления и особенности формирования института мировых судей в украинских губерниях Российской империи / Ю.Ф. Соцкий: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=comjcontentplus&view=article&id=3344:2012-08-10-09-00-24&catid=156:2010-08-18-06-47-30&Itemid=196>.

²⁸ Максимов О. Умови та специфіка запровадження судової реформи 1864 року на Правобережній Україні / О. Максимов // Волинські історичні записки. — 2010. — Т. 5. — С. 49–56.

²⁹ Лонская С.В. Мировой суд в России, 1864–1917 гг.: историко-правовое исследование / С.В. Лонская: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Калининград, 1998: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http://window.edu.ru/resource/614/37614/files/document100088762.pdf](http://www.dissercat.com/content/mirovoi-sud-v-rossii-1864-1917-gg-ist-pravovoe-issled; Eё же. Мировая юстиция в России: Монография. — Калининград, 2000. — 215 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <a href=); Eё же. Мировая юстиция и местное управление в дореволюционной России: Аспекты взаимопонимания // Правоведение. — 2003. — № 4. — С. 191–197: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [³⁰ Лонская С.В. Мировая юстиция в России.](http://uristy.ucoz.ru/publ/istorija_gosudarstva_i_prava_rf/lonskaja_s_v_mirovaja_justicija_i_mestnoe_upravlenie_v_dorevoljucionnoj_rossii/18-1-0-876; Eё же. Мировой суд в судебной системе пореформенной России // Государство и право. — 1997. — № 8. — С. 97–101.</p></div><div data-bbox=)

³¹ Бёрбенк Дж. Местные суды, имперское право и гражданство в России / Дж. Бёрбенк // Российская империя в сравнительной перспективе: сборник статей / под ред. А.И. Миллера. — Москва: Новое издательство, 2004. — С. 320–353.

³² *Каппелер А.* Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / А. Каппелер / переклад з нім. Х. Назаркевич. — Львів, 2005. — С. 197.

³³ *Baberowski J.* Law, the judicial system and the legal profession / J. Baberowski // *The Cambridge history of Russia. Volume II Imperial Russia, 1689–1917* / Edited by Dominic Lieven. — Cambridge University Press, 2006. — P. 344–369.

³⁴ *Данилевский Н.Я.* Россия и Европа / Н.Я. Данилевский. — Москва: Книга, 1991. — С. 278.

³⁵ Полное собрание законов Российской империи (далі — ПСЗ), собр. 2-е. — СПб., 1871. — Т. XLVI. — Отд. первое. — № 49750. — С. 913; ПСЗ, собр. 2-е. — СПб., 1864. — Т. XLVII. — Отд. первое. — № 40934. — С. 470; ПСЗ, собр. 2-е. — СПб., 1865. — Т. XL. — Отд. второе. — № 42587. — С. 76.

³⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 442, оп. 181, спр. 425, ч. 1, арк. 164 зв.–169 зв.

³⁷ Там само, арк. 165.

³⁸ Там само, арк. 165 зв.

³⁹ Там само, арк. 169 зв.

⁴⁰ Сборник постановлений, относящихся до введения мировых судебных установлений в девяти западных губерниях и определяющих порядок производства дел прежних судебных установлений в тех местностях. — Киев, 1872. — С. 10–11.

⁴¹ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 48, спр. 327, арк. 142.

⁴² Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), ф. 171, оп. 1, спр. 1, арк. 10.

⁴³ ПСЗ, собр. 2-е. — СПб., 1871. — Т. XLVI. — Отд. первое. — № 49750. — С. 913–916.

⁴⁴ Сборник постановлений, относящихся до введения мировых судебных установлений в девяти западных губерниях... — С. 6–9.

⁴⁵ *Лонская С.В.* Мировая юстиция в России.

⁴⁶ *Долбилов М.Д.* Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II / М.Д. Долбилов. — М.: Новое литературное обозрение, 2010. — С. 15.

⁴⁷ Сборник постановлений, относящихся до введения мировых судебных установлений в девяти западных губерниях... — С. 3–6.

⁴⁸ ПСЗ, собр. 2-е. — СПб., 1872. — Т. XLVII. — Отд. первое. — № 50463. — С. 76.

⁴⁹ Там же. — № 50493. — С. 260.

⁵⁰ Там же. — № 50607. — С. 265.

⁵¹ Там же. — № 50642. — С. 322.

⁵² Там же. — № 50675. — С. 363.

⁵³ *Щербак М.Г., Щербак Н.О.* Національна політика царизму на Правобережній Україні (друга половина XIX — початок XX ст.) / М.Г. Щербак, Н.О. Щербак. — К.: ІЗМН, 1997. — С. 45.

⁵⁴ Держархів Житомирської обл., ф. 349, оп. 1, спр. 107, арк. 1.

⁵⁵ Там само, арк. 69.

⁵⁶ Там само, арк. 24, 43, 55–57, 67 зв., 71–71 зв., 81, 86, 100, 104, 110.

⁵⁷ Там само, ф. 171, оп. 1, спр. 1, арк. 3.

⁵⁸ Там само, ф. 349, оп. 1, спр. 107, арк. 185.

⁵⁹ Там само, арк. 157.

⁶⁰ Там само, ф. 118, оп. 12, спр. 1048, арк. 30–30 зв.

⁶¹ Там само, арк. 66.

⁶² Там само, арк. 89–89 зв.

⁶³ Там само, арк. 135 зв.

⁶⁴ Там само, арк. 112.

⁶⁵ Там само, арк. 120.

⁶⁶ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 181, спр. 425 е, арк. 296 зв.–298 зв.

⁶⁷ Держархів Житомирської обл., ф. 118, оп. 12, спр. 1048, арк. 164–164 зв.

⁶⁸ Там само, арк. 23–31.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Підраховано за: Памятная книжка Ковенской губернии на 1873 год. — Ковно: губернская типография, 1872. — 164 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.book-olds.ru>.

⁷¹ Підраховано за: Памятная книжка Гродненской губернии на 1874 год. — Гродно: губернская типография, 1874. — 261 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.book-olds.ru>.

⁷² Підраховано за: Памятная книжка Минской губернии на 1873 год. — Минск: губернская типография, 1873. — 293 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.book-olds.ru>.

⁷³ *Панченко В.С.* Мировой судья в Российской империи: профессиональные и личностные характеристики (на примере Волынской губернии) / В.С. Панченко // Вестник Оренбургского государственного педагогического университета. — 2013. — № 2 (6). — С. 110–119: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.vestospu.ru>.

⁷⁴ *Уортман Р.С.* Властители и судии: развитие правового сознания в императорской России / Р.С. Уортман // Авт. пер. с англ. М.Д. Долбилова. — М.: Новое литературное обозрение, 2004. — С. 177.

⁷⁵ *Панченко В.С.* Указ. соч.

⁷⁶ *Окунев Н.* К вопросу об образовательном цензе и продолжительности службы мировых судей / Н. Окунев // Выборный мировой суд. Сборник статей. — СПб., 1898. — С. 101.

⁷⁷ *Ренненкамф Н.К.* Судьбы привилегированных и непривилегированных юристов (к статистике юридического образования в России с 1863 года) / Н.К. Ренненкамф. — СПб., 1884. — С. 3.

⁷⁸ *Шандра В.С.* Україна у складі Російської імперії / В.С. Шандра // Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / О.Г. Аркуша, С.О. Біла, В.Ф. Верстюк та ін.: Гол. ред. В.М. Литвин. — К.: Ніка-Центр, 2008. — С. 300.

⁷⁹ ПСЗ, собр. 2-е. — СПб., 1871. — Т. XLVI. — Отд. первое. — № 49750. — С. 914.

⁸⁰ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 181, спр. 425 е, арк. 23–31.

⁸¹ Устав учреждения судебных установлений // Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / под ред. О.И. Чистякова. — М., 1984. — Т. 8. — С. 34.

⁸² ЦДІАК України, ф. 442, оп. 181, спр. 425 е, арк. 23–31.

⁸³ Підраховано за: Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 153.

⁸⁴ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 181, спр. 425 е, арк. 23–31.

⁸⁵ Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис) / за ред. В.О. Лозового та В.О. Рум'янцева. — Х.: Право, 2011. — С. 73.

⁸⁶ Устав учреждения судебных установлений. — С. 34.

⁸⁷ *Красовский М.В.* О недостатках нынешнего устройства мировых судебных установлений / М.В. Красовский // Журнал гражданского и уголовного права. — 1885. — Кн. 4 (апрель). — С. 39–98. — С. 45.

⁸⁸ ЦДІАК України, ф. 442, оп. 181, спр. 425 е, арк. 23–31.

⁸⁹ Шандра В.С. Формування бюрократії в Правобережній Україні (XIX — початок XX ст.) / В.С. Шандра: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://elib.ukma.edu.ua/Pratsi_vyklad/S/Shandra_Formuvannj.pdf; Криськов А. Особливості російської урядової політики в аграрній сфері на Правобережній Україні у 1860-і роки / А. Криськов // Мандрівець. — 2011. — № 6. — С. 53; Синявська Л.І. Російські урядові ініціативи щодо переселенської політики в Україні та їхня реалізація у другій половині XIX — на початку XX ст. / Л.І. Синявська // Наука. Релігія. Суспільство. — 2010. — № 4. — С. 34.

⁹⁰ Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 1–7, 10, 11, 13, 14, 16–21, 23–28, 30–33, 37–39, 42–43, 45–47, 54, 56, 60–63, 65–67, 69–72, 74, 76–78, 81–83, 85–90, 92, 93, 96, 100, 102–105, 107–109, 112, 115, 117, 121, 122, 124, 127, 130, 131, 134–136, 139, 141–144, 146, 147, 151, 152.

⁹¹ Кони А.Ф. Мировые судьи (из воспоминаний) / А.Ф. Кони // Кони А.Ф. Отцы и дети судебной реформы (к 50-летию судебных уставов 1864 г., 20 ноября). — Москва, 1914. — С. 192–215; Гессен И.В. Судебная реформа / И.В. Гессен. — СПб.: типография Ф. Вайсберга, 1905. — 389 с.

⁹² Джанишиев Г.О. Эпоха великих реформ: исторические справки. — 7-е доп. изд. / Г.О. Джанишиев. — М.: типография К.Ф. Александрова, 1898. — 896 с.: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc313p0/instrum3064/item3108.html>.

⁹³ Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 130, арк. 31 зв.

⁹⁴ Джанишиев Г.О. Эпоха великих реформ: исторические справки.

⁹⁵ Уортман Р.С. Властители и судии: развитие правового сознания в императорской России / Р.С. Уортман / Авт. пер. с англ. М.Д. Долбилова. — М.: Новое литературное обозрение, 2004. — С. 442.

⁹⁶ ЦДАК України, ф. 442, оп. 181, спр. 425 е, арк. 24 зв.

⁹⁷ Підраховано за: Памятная книжка Вольнской губернии на 1893 год / под ред. И.Ф. Мацкевича. — Житомир: типография С.П. Бродевича, 1893. — 332 с.; Памятная книжка Вольнской губернии на 1895 год / под ред. И.Ф. Мацкевича. — Житомир: типография губернского правления, 1895. — 879 с.; Памятная книжка Вольнской губернии на 1899 год / под ред. И.И. Леонтьева. — Житомир: Вольнская губернская типография, 1899. — 655 с.

⁹⁸ Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 147, арк. 2 зв.–3.

⁹⁹ [Без автора] Мировой судья // Юридический словарь / под ред. В.Г. Юзбашева. — Москва, 1953. — С. 336; Лонская С.В. Мировая юстиция в России; Чечелев С.В. Судебная реформа в Сибири во второй половине XIX — начале XX вв. / С.В. Чечелев: Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. — Омск, 2001. — 19 с.: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.

¹⁰⁰ Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 146, арк. 17 зв.; ф. 27, оп. 1, спр. 1380, арк. 1; спр. 1213, арк. 1.

¹⁰¹ Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 146, арк. 17 зв.–41 зв.

¹⁰² [Без автора] І.М. де Шодуар: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bestpeople.pp.ua/shoduar-ivan-maksimilianovich>.

¹⁰³ Держархів Житомирської обл., ф. 167, оп. 1, спр. 283, арк. 12–61.

¹⁰⁴ Там само, ф. 27, оп. 1, спр. 1660, арк. 1–4.

¹⁰⁵ Там само, ф. 167, оп. 1, спр. 18, арк. 6 зв.

¹⁰⁶ Там само, арк. 9–17.

¹⁰⁷ Там само, арк. 20.

¹⁰⁸ Падалко А.І. П.А. Косач — український інтелігент / А.І. Падалко // Звягель древній і вічно молодий: тези Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції з нагоди

200-річчя утворення Волинської губернії, 200-річчя Волинської спархії та 200-річчя найменування м. Звягеля Новоградом-Волинським (13–16 вересня). — м. Новоград-Волинський, 1995. — С. 110–112.

¹⁰⁹ Куценко С.В. Юрист Петро Антонович Косач / С.В. Куценко // Матеріали наукової конференції «Екологічні проблеми р. Случ та інших водних плес Житомирської області. Туристсько-рекреаційні зони надслучанського краю» // Велика Волинь: Науковий збірник. — Новоград-Волинський, 2011. — Т. 43. — С. 321–324.

¹¹⁰ Там само. — С. 322.

¹¹¹ Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О. Косач-Кривинюк. — Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. — С. 28.

¹¹² Підраховано за: Памятная книжка Волинской губернии на 1886 год / под ред. И.Ф. Мацкевича. — Житомир: типография губернского правления, 1885. — 313 с.; Памятная книжка Волинской губернии на 1893 год / под ред. И.Ф. Мацкевича. — Житомир: типография С.П. Бродевича, 1893. — 332 с.; Памятная книжка Волинской губернии на 1895 год / под ред. И.Ф. Мацкевича. — Житомир: типография губернского правления, 1895. — 879 с.; Памятная книжка Волинской губернии на 1899 год / под ред. И.И. Леонтьева. — Житомир: Волинская губернская типография, 1899. — 655 с.; Памятная книжка Волинской губернии на 1902 год / под ред. И.И. Леонтьева. — Житомир: Волинская губернская типография, 1901. — 516 с.; Памятная книжка Волинской губернии на 1904 год / под ред. И.И. Леонтьева. — Житомир: Волинская губернская типография, 1904. — 581 с.; Памятная книжка Волинской губернии на 1906 год / изд. вол. губ. стат. комитета. — Житомир: Волинская губернская типография, 1905. — 973 с.; Памятная книжка Волинской губернии на 1909 год / изд. вол. губ. стат. комитета. — Житомир: Волинская губернская типография, 1908. — 748 с.; Памятная книжка Волинской губернии на 1913 год / изд. вол. губ. стат. комитета. — Житомир: Волинская губернская типография, 1912. — 857 с.; Памятная книжка Волинской губернии на 1915 год / изд. вол. губ. стат. комитета. — Житомир: Волинская губернская типография, 1914. — 731 с.; Памятная книжка Волинской губернии на 1917 год / под ред. Е.Д. Гринева. — Житомир: Волинская губернская типография, 1916. — 361 с.

¹¹³ Там же.

¹¹⁴ Волегов В.С. Провинциальный чиновник судебного ведомства на рубеже XIX–XX вв. / В.С. Волегов // Вестник Пермского университета. — 2010. — № 1(12). — С. 83–89: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.histvestnik.psu.ru.

¹¹⁵ Панченко В.С. Становлення мережі установ мирової юстиції на Волині у 1871–1919 роках / В.С. Панченко // «Освіта і культура Волині: історія та сучасність»: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції. — Луцьк, 2012. — С. 163–168. — С. 165.

Стаття надійшла до редколегії 14.11.2013.

МИРОВОЙ СУД НА ВОЛЫНИ (1868–1873 гг): ОТ ПРОЕКТОВ К ДЕЙСТВИЯМ

В статье проанализировано введение мировых судов на Волини. На основе законодательных актов и архивных материалов, охарактеризован кадровый состав мировых учреждений Волинской губернии первого созыва. Выяснено, что модель мировой юстиции на Правобережье отличалась от общероссийской. Это обуслав-

ливалось стремлением правительства укрепится в регионе и нежеланием польской шляхты утрачивать свое влияние на местные дела.

Ключевые слова: судебная реформа 1864 г., мировой суд, Волынская губерния, мировой съезд, Сенат, кадровая политика, судебный округ.

THE PEACE'S COURT IN VOLYN (1868–1873): FROM PROJECT TO ACTIONS

In the article it analyzes a process of putting into practice peace's courts in Volyn. Based on legislative acts and archive materials, it characterizes personnel of first Volyn's peace's institutions. The author makes a conclusion that model of peace's court on Right-bank Ukraine was differ from all-Russian one. Such modification stipulate by opposing between polish nobles and government; government's aspirations for consolidate it's authority in this region.

Keywords: *Judicial reform in 1864, peace's court, Volyn province, peace's congress, Senate, personnel policy, judicial district.*